

TOWARZYSKIE ŻYCIE CZYTANIA – SPOŁECZNE DYSTYNKCJE WOLNEJ LEKTURY

Zofia Zasacka
Biblioteka Narodowa

/// Wprowadzenie

Czytanie w prezentowanych analizach jest rozpatrywane jako forma uczestnictwa w kulturze, będąca składnikiem obecnym albo nie w codzienności Polaków. Artykuł wykorzystuje wyniki corocznie realizowanych w Bibliotece Narodowej ogólnopolskich badań społecznego zasięgu książki śledzących praktyki czytelnicze wśród Polaków w wieku powyżej 15. roku życia (Zasacka, Chymkowski 2022, 2023, 2024). Czytanie postrzegane jest w nich jako praktyka społeczna ulokowana w społeczno-kulturowym kontekście w ramach istniejących wzorów kulturowych i odgrywanych ról społecznych (Ankudowicz 1982; Burton, Hamilton, Ivanič 1999; Griswold, McDonnell, Wright 2005). Jak to ujmował Stefan Żółkiewski (1973: 311–313), czytelnik odczytuje tekst w określonej sytuacji komunikacyjnej – powtarzającej się strukturze związków aktu czytelniczego z daną kulturą i dynamiką społeczną. W polu zainteresowań prezentowanych rozważań znajduje się wolna lektura (ang. *leisure reading*) jako szczególny sposób czytania, który przynosi satysfakcję i przyjemność czytelnikowi (Zasacka 2008). Może być ona, choć nie jest to konieczne, przypisana do zajęć czasu wolnego, rozumianego jako *leisure time* (Mroczkowska 2020).

Istnieje wiele sposobów opisywania czasu wolnego, będącego kategorią wieloznaczną i wielowymiarową, odsyłającą do różnych ram teoretycznych i empirycznych perspektyw obserwacji. Pierwsze to ujęcie temporalne, analizujące społeczne budżety czasu oraz wydzielające granice pracy i obowiązków (Tarkowska 2001; Wnuk-Lipiński 1981). Współcześnie widoczne jest jednak rozluźnienie czasowych cezur codzienności, przenikanie praktyk należących do obowiązkowych zajęć i pracy, epizodyczność czasu dnia (Bauman 2006; Rojek 1995). Taka perspektywa często skupia się na obserwacji „sposobów spędzania” czasu wolnego, znajduje też miejsce w polu zainteresowań socjologii codzienności (Sztompka 2008).

Kolejne podejścia teoretyczne uwzględniają sposób doświadczania i stosunek jednostki do praktyk w obszarze czasu spontanicznych wyborów. Pierwsze ujęcie dotyczy wymiaru egzystencjalnego, stanu umysłu, któremu jest przypisywane przeżywanie wolności (Dumazedier 1974) albo dążenie do samorozwoju, podlegające wymogom doskonalenia się i optymalnego wykorzystania danego czasu (Rojek 2005). Druga perspektywa odnosi się do wymiaru psychologiczno-kulturowego, kładzie nacisk na emocje, wrażenia i umiejętność czerpania przyjemności z określonej czynności. Znajdujemy tu wiele różnych ujęć, między innymi inspirowane psychologią doświadczania (Csíkszentmihályi 2005), w ramach psychologii kognitywnej (Gerrig 1998). Na tym polu obecne są studia nad formami relaksu i sposobami odnajdywania przyjemności w odbiorze tekstów kultury.

Dobrym przykładem są studia Noëla Carolla poszukującego wyjaśnienia, dlaczego „odbiorcy horrorów mogą czerpać przyjemność z czegoś, co z natury jest nieprzyjemne i przerażające?” (2004: 268). W przypadku czytania książek perspektywa śledząca odczuwanie satysfakcji z recepcji tekstów kultury jest szczególnie przydatna (Zasacka 2008). Oddaje bowiem istotę rezonansu czytelniczego, jaką niesie przeżywanie światów narracyjnych, na przykład przez imersję (Gerrig 1998; Zunchine 2006; Miall 2006), czytanie ludyczne (Nell 1988), kompensację i eskapizm (Radway 1991), *katharsis*, zachwyt, rozpoznanie (Felski 2016), empatyzowanie z bohaterem (Koopman, Hakemulder 2015), grę lub zabawę autoteliczną (Martuszevska 2008) czy gry z lękiem (Carroll 2004).

W przedstawianym ujęciu uwzględnione zostały dwa aspekty rozumienia czasu wolnego w kontekście praktyk czytelniczych: obecność czytania w codziennej rutynie i związana z nią umiejętność i potrzeba wygospodarowania czasu na lekturę oraz emocjonalny do niej stosunek, w tym wypadku zdolność do odnalezienia w niej przyjemności. Lektura jest wolna, gdy nie ograniczają jej ramy i cele obowiązków (zawodowych, edukacyjnych)

ani narzucone zasady interpretacji bądź pragmatyczne cele czytania. Adekwatna jest tu koncepcja neofenomenologiczna czytania Rity Felski (2016), która proponuje kategorię zaangażowania estetycznego, postrzeganego jako doświadczenie będące kluczem do zrozumienia, w jaki sposób sztuka przyciąga naszą uwagę. W prezentowanej tu myśli istotne jest przekonanie, że dominujące style analiz akademickich często nie pozwalają określić natury czytelnika niebędącego profesjonalistą. Propozycja amerykańskiej badaczki jest tymczasem otwarta na wszelkie reakcje lekturowe, albowiem wszystkie są ważne i można przypisać im określone funkcje. Felski postuluje przełamanie elitarności badań literackich wykluczającej odbiorców nieprofesjonalnych i skupienie uwagi na codziennych praktykach i motywach lekturowych. Jej koncepcję o tym, dlaczego literatura staje się istotna dla odbiorcy, można skomentować następująco:

[daje ona] możliwość opisanie rozlicznych odczuwanych dzięki czytaniu radości oraz przyjemności lekturowych, opowiedzenia o tym, co dzieło samo z siebie im [czytelnikom – Z.Z.] uświadomiło, jak stało się możliwe emancypacyjne oddziaływanie jakiegoś utworu literackiego, filmowego, muzycznego w praktykach życia codziennego itd. (Mizerkiewicz 2024: 250)

Prezentowane analizy służą udzieleniu odpowiedzi na postawioną kwestię, mianowicie w jakim stopniu wybór czytania książek i charakteru tych lektur jako spontanicznie wybranej formy spędzania czasu jest zgodny z tezą o homologii między zróżnicowaniem społecznym a kulturową preferencją. To znaczy, na ile różnym pozycjom w strukturze społecznej odpowiadają określone wybory estetyczne, które łączą się z brakiem akceptacji jednych gatunków i typów treści oraz z wyróżnieniem innych (Bourdieu 2005; Di Maggio 1992). Hierarchia preferencji estetycznych i gustów bywa przy tym łączona z silnym zróżnicowaniem gatunkowym tekstów kultury według przypisywanego im prestiżu oraz podziałem na kulturę „wysoką” i „popularną” (Gans 2008). Jednocześnie badacze obserwują partycypację w kulturze (Peterson, Kern 1996; Atkinson 2016; Zavisca 2005) oraz postawę otwarcia na nowe doświadczenia estetyczne przez aktorów społecznych o najwyższym kapitale kulturowym. Stawiam zatem pytanie: na ile wśród polskich czytelników książek obecna jest „wszystkożerność kulturalna”, rozumiana jako wybór kontrastowych gatunków literackich przez odbiorców o najwyższym kapitale kulturowym?

Kulturowa teoria czytania (Smagorinsky 2001; Alexander, Smith 2003) kładzie nacisk na postawę aktywną i sprawczą, w której czytelnik w procesie kulturowo mediowanym komunikuje się z tekstem, tworząc znaczenie. Konstrukcje te, choć idiosynkratyczne, są zapośredniczone kulturowo i występują w praktykach społecznych, które buduje bezpośrednio środowisko lektury. Wszelkie doświadczenia społeczne, kontekst kulturowy i sytuacyjny składają się na narrację biografii czytelnika (Smagorinsky 2001; Lahire 2008). Konstytutywna jest przy tym relacja między tekstem a czytelnikiem, szczególnie cel lektury, a także to, czy mamy do czynienia z literaturą piękną, czy tekstem, w którym poszukujemy konkretnych informacji. Czytelnik, zwłaszcza nieograniczany zewnętrznymi normami lektury, czytający spontanicznie, „dla przyjemności”, jak widzą to badacze kultury popularnej, porusza się po tekście kierowany własnymi strategiami, które pozwalają mu na indywidualne rozumienie tekstu, przeciwstawienie się oficjalnym odczytaniom (De Certeau 2008: 164–175). John Fiske (1989), kładący nacisk na aktywny, twórczy odbiór kultury popularnej, dowodzi, jak czytelnicy odczuwają satysfakcję z lektury lub używają jej do swoich potrzeb, które mogą być funkcjami ich pozycji czy też roli zajmowanej w społeczeństwie. Wyróżnikiem wolnej lektury (ang. *leisure reading*) byłby więc pozytywny stosunek do tej czynności oraz możliwość zaangażowania się w czytanie przez czerpanie satysfakcji.

/// Wolna lektura w ogólnopolskich badaniach społecznego zasięgu książki

Prezentowane badania społecznego zasięgu książki realizowane w Bibliotece Narodowej mają na celu obserwację praktyk czytelniczych Polaków. Rozpatrywana jest szczególnie sytuacja komunikacji czytelniczej, mianowicie czytanie książek, czyli lektura długiego, złożonego tekstu. W przedstawionych analizach istotna jest aktywność czytelnicza i wybór określonej pozycji oraz jej powiązania ze światem społecznym czytelnika (Long 2012; Merga 2014; Griswold, Lenaghan, Naffziger 2011). Analizowany materiał empiryczny pozwala nam uwzględnić dwa pola badawcze dotyczące symbolicznej komunikacji czytelniczej. Pierwsze to decyzja o podjęciu lektury książkowej i jej powiązanie z interakcjami społecznymi. Oznacza ona początek społecznego obiegu publikacji zwartej i rozpoczęcie budowania publiczności czytelniczej. Drugie pole to książkowe wybory czytelnicze traktowane jako wskaźnik gustu i preferencji estetycznych.

Obserwacją badania społecznego zasięgu książki objęte jest każde czytanie, w tym rozpoczęte bez przymusu, aczkolwiek może nie być ono wolne od pragmatyzmu w postaci samokształcenia, rozwoju zawodowego, nawyku kulturowego, umiejętności czerpania z tego przyjemności czy nawet snobizmu etc. Wolna lektura zakłada, że okoliczności podjęcia czytania mają charakter spontaniczny (co nie oznacza, że jest ono nieplanowane), zależą od naszej decyzji. Niekoniecznie musi być ona autoteliczna, może być regulowana motywacją zewnętrzną niezwiązaną z samym tekstem – czytamy komuś, dla kogoś, ponieważ ktoś nam polecił książkę i chcemy mu zrobić przyjemność, może też istnieć presja społeczna, abyśmy czytali. Czytanie spontaniczne i wolne ma także swoje limity i uwarunkowania oraz wynika z różnych potrzeb, tak jak rozmaitych tekstów dotyczy. Umyka jednak normom i oczekiwaniom interpretacyjnym, jakie niesie na przykład czytanie w ramach edukacji szkolnej i akademickiej.

/// Społeczne dystynkcje publiczności czytelniczej

Książki jako teksty kultury, obok filmów i seriali telewizyjnych, zyskują najliczniejsze populacje odbiorców, a wybory czytelnicze określają wspólne obszary symboliczne łączące czytelników. Choć istnieje potencjalny powszechny dostęp do książek, powszedniość korzystania z niego nie jest oczywista. W 2023 roku, według wyników analizowanego tu ogólnopolskiego badania czytelnictwa w Polsce, tylko 41% Polaków deklarowało czytanie co najmniej jednej książki rocznie, a więc mniejszość w społeczeństwie jest zainteresowana lekturą książkową, nawet w minimalnym zakresie (Zasacka, Chymkowski 2024: 24). Należy dodać, że 94% czytanych książek miało tradycyjny format drukowany na papierze; 98% czytelników czytało książki drukowane, a 7% deklarowało (tylko albo również) czytanie publikacji zwartych w wersji cyfrowej, na ekranie jakiegoś urządzenia.

Publiczność czytelnicza, do której zaliczono osoby deklarujące czytanie co najmniej jednej książki w ciągu roku, wyróżniona w ogólnopolskich badaniach społecznego zasięgu książki realizowanych w ciągu ostatniej dekady – w latach 2012–2023, ma stałe społeczno-demograficzne atrybuty. Wieloletni trend wskazuje na prawdopodobieństwo bycia czytelnikiem książek, które rośnie przede wszystkim wraz z liczbą lat poświęconych na edukację i jest skorelowane z typem ukończonej szkoły. Jeśli uwzględniamy kapitał edukacyjny, jest to stosunkowo homogeniczna populacja. Według wyników badania realizowanego jesienią 2023 roku (Zasacka, Chymkowski

2024) 54% absolwentów szkół wyższych czytało książki, podczas gdy wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym odsetek ten wynosi tylko 31%. Stała się przewaga kobiet wśród czytelników we wszystkich środowiskach społecznych. Różnica w szansie na bycie czytelnikiem wynikająca z płci w ciągu ostatnich czterech lat wyniosła średnio 14 punktów procentowych na korzyść kobiet, maleje jednak wśród osób z wyższym wykształceniem (58% kobiet i 48% mężczyzn). Największe prawdopodobieństwo bycia czytelnikiem występuje w środowisku specjalistów z wyższym wykształceniem (64% mężczyzn, 68% kobiet). Łatwiej też znaleźć osoby czytające książki w wielkich miastach, a także wśród osób, których rodzice mają wyższe wykształcenie. Czytanie książek jest także związane z wiekiem badanych – najwięcej czytają osoby uczące się; aktywność czytelnicza spada wśród najstarszych pokoleń, zwłaszcza po 70. roku życia.

Skromniejsza jest populacja czytelników, w których codzienności można odnotować obecność lektury. Czytanie ma szczególne znaczenie tylko dla wąskiej grupy w Polsce, którą używając określenia stosowanego przez Wendy Griswold (2007), można nazwać *reading class*. Odsetek czytelników przyznających się do czytania co najmniej siedmiu książek w ciągu roku utrzymuje się na podobnym poziomie w ciągu ostatniej dekady i wynosi zaledwie 7% osób deklarujących czytanie książek. W tej grupie czytelników w 2023 roku znalazło się 12% osób z wyższym wykształceniem, 24% osób, których ojciec miał wyższe wykształcenie, i 22% w wypadku osiągnięcia takiego poziomu wykształcenia przez matkę (Zasacka, Chymkowski 2024: 11).

W badaniach realizowanych w latach 2020 i 2021 uchwyciono, w jakim stopniu czytanie książek jest atrakcyjne dla Polaków jako sposób spędzania czasu wolnego (po obowiązkach edukacyjnych, zawodowych i domowych) oraz rzeczywiście realizowana praktyka (Zasacka, Chymkowski 2022: 8–10). Czytanie książek zostało wówczas wybrane jako preferowane zajęcie w wolny dzień przez 11% badanych. W tej grupie znalazło się jedynie 3% osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, najwięcej – 23% osób – miało wykształcenie wyższe, z przewagą kobiet (15%; tylko 8% mężczyzn). Czytanie książek jako czynność pożądana, co potwierdziło podjęcie jej w rzeczywistości, mieści się przede wszystkim w wielkomiejskim stylu życia. Czytelników od osób nieczytających najmocniej odróżnia pozytywne nastawienie do czytania: aż 51% osób, które bardzo lubią czytać książki, zadeklarowało, że jest to atrakcyjne zajęcie na wolny weekend. Wśród poświadczonych zajęć w wolny listopadowy/grudniowy dzień w 2021 roku najważniejsze dla wszystkich badanych było jednak oglądanie telewizji, filmów i seriali na domowym ekranie (Zasacka, Chymkowski 2022: 10).

Można w tym miejscu odpowiedzieć na pytanie postawione przez Wendy Griswold (2007): czy czytelnicy książek wyróżniają się szczególnym kapitałem kulturowym, do którego przypisany jest prestiż, czy też jest to grupa uprawiająca szczególne, coraz mniej znane hobby? Ogólnopolskie badania czytelnictwa wskazują, że systematyczna lektura (co najmniej siedem książek w roku), nieodbywająca się przypadkowo i sporadycznie to atrybut stylu życia nielicznej populacji, w większości kobiecej i z akademickim wykształceniem, osób aktywnych zawodowo i częściej mieszkających w wielkim mieście oraz wywodzących się z rodzin mających wyższe wykształcenie. Systematyczne czytanie książek w polskich warunkach jest hobby czasu wolnego charakterystycznym tylko dla niektórych osób wyróżniających się najwyższym kapitałem kulturowym.

/// Społeczny początek czytania

Życie towarzyskie, jak ujmuje to Georg Simmel (2005: 51–71), jest autonomiczną grą, w której rozmowa i opowiadana anegdota odgrywają ważne role. Opinie i opowieści o książkach mogą mieć znaczenie, kiedy przenikają do sieci relacji i interakcji rodzinnych, koleżeńskich, sąsiedzkich, przyjacielskich w świecie społecznym czytelnika. Interakcje towarzyskie należą bowiem do tych form aktywności, które wymykają się obowiązkom, są strefą wolną, podlegającą spontanicznym wyborom. Jeśli pojawiają się tam określone wzory kulturowe, mają dużą szansę na transmisję bądź podtrzymywanie istniejących dyspozycji. Istnieje jednak społeczna skłonność do homogeniczności w życiu towarzyskim (Ramos i in. 2024). W efekcie czytający książki przyjaźnią się z osobami podobnymi do siebie. Zarazem, jak dowodzą cytowane tu wyniki społecznego zasięgu książki, brak czytelników w otoczeniu społecznym wyraźnie zmniejsza szansę na zainteresowanie się książką i rozpoczęcie lektury. Wśród osób, które deklarują, że nikt lub prawie nikt wśród ich kolegów i przyjaciół nie czyta, znajduje się aż 94% nieczytających książek, wśród zaś osób, których domownicy i rodzina nie czytają książek, aż 92% również należy do nieczytelników (zob. tabela 1).

Transmisja towarzyska jest tymczasem najsilniejszym ogniwem społecznego obiegu książki (Zasacka, Chymkowski 2024: 23–27). Najważniejsze według deklaracji respondentów źródła rekomendacji, opinii i informacji o lekturach czytanych w wersji drukowanej tworzą interakcje towarzyskie: opinie bliskich osób – członków rodziny lub znajomych i przyjaciół, ujawniające się między innymi w interakcjach *face-to-face*, które są ważne na różnych etapach życia czytelników (Merga 2014). Dla

młodszych pokoleń szczególne znaczenie mają także relacje społeczne za pośrednictwem medialnie. Zwłaszcza społeczność identyfikująca się jako #BookTok zyskuje od 2020 roku masową popularność wśród młodzieży (Asplund, Egeland, Olin-Scheller 2024; Merga 2021). Szczegółowe analizy wyborów czytelniczych i obiegu różnych typów książek, uchwycone w badaniu realizowanym jesienią 2023 roku (Zasacka, Chymkowski 2024), ukazują, jak różne typy książek są omawiane i rekomendowane w odmiennych środowiskach społecznych. Dla rozpoczęcia lektury zasadnicze znaczenie mają także sposoby pozyskiwania książek, które są związane z obecnością praktyk czytelniczych w najbliższym świecie społecznym. Szczególną rolę odgrywa pożyczanie książek sobie nawzajem oraz obdarowywanie się prezentami książkowymi.

Współcześnie społeczny wymiar czytania wypełnia się nową treścią dzięki obecności internetowych form rekomendowania i reklamowania książek na platformie TikTok (#BookTok) oraz współtworzenia tekstów na serwisach czytelniczych (Pianzola, Rebor, Lauer 2020). Budują one bowiem wspólnoty czytelnicze łączące odbiorców o podobnych gustach estetycznych. Mamy tu do czynienia z intensyfikacją wykorzystania mediów społecznościowych do tworzenia czytelniczych wspólnot i nowych mód, wrażliwości estetycznej, a jednocześnie promocji określonych gatunków, spełniających wąsko zarysowane oczekiwania czytelnicze.

/// Żeby czytać, trzeba to lubić

Istnieje jeszcze jeden czynnik kształtujący publiczność czytelniczą, zwłaszcza tę, która przypisana jest do lektury spontanicznej. Aby czytanie mogło rywalizować z innymi zajęciami, zwłaszcza odbywanymi w czasie wolnym, niezbędne są trwale ukształtowane motywacje czytelnicze. Szczególnie te komponenty motywacji, które świadczą o motywacjach wewnętrznych – o tym, że lektura jest uznawana za interesującą i atrakcyjną dla czytelnika. Czytanie jest praktyką, która wymaga sporo wysiłku, ale też pozytywnego do niej stosunku – znacznie częściej czytają książki ci, którzy lubią to robić (Olave 2020; Ivey, Johnston 2013). Potrzebne są wcześniejsze doświadczenia lekturowe, którym towarzyszyła satysfakcja, a wysiłek włożony w czytanie został nagrodzony. Jeśli zaś nie lubimy czytać, decydujemy się na lekturę tylko w wyjątkowych, rzadkich okolicznościach albo kiedy wymusza ją obowiązek, najczęściej edukacyjny.

Pozytywny stosunek do czytania jest skorelowany z obecnością czytelników w rodzinie oraz wśród przyjaciół i znajomych. Ilustrują to analizy

wyników badania czytelnictwa w Polsce z 2023 roku: publiczności reprodukuje się, ale w wąskich kręgach towarzyskich (zob. tabela 1). Światy społeczne, które są oparte na bezpośrednich relacjach, są tu kluczowe – są bowiem odpowiedzialne za podtrzymywanie praktyk i budują społeczny wymiar motywacji czytelniczych (Wentzel, Wigfield 1998; Merga 2014). Kobiety, które częściej korzystają z interakcji społecznych związanych z lekturami (zwłaszcza pożyczania książek), czytają też więcej i chętniej (Logan, Johnston 2009; Zasacka, Chymkowski 2023: 27).

Tabela 1. Obecność osób czytających książki wśród znajomych i przyjaciół oraz domowników i najbliższej rodziny a czytanie książek i pozytywny stosunek do czytania książek (badanie z 2023 roku, N = 1012)

	Ogółem	Czy w ciągu roku czytał(a) Pan/Pani książki?		Czy lubi Pan/Pani czytać książki?				
		Nie	Tak	Bardzo lubię czytać książki	Raczej lubię czytać książki	Ani lubię, ani nie lubię czytać książek	Raczej nie lubię czytać książek	Bardzo nie lubię czytać książek
Przyjaciele i znajomi czytający książki	%	%	%	%	%	%	%	%
Wszyscy	2%	0%	3%	5%	2%	1%	0%	–
Większość	16%	6%	30%	40%	24%	9%	3%	1%
Niektórzy	64%	65%	63%	53%	65%	72%	66%	58%
Nikt	18%	29%	4%	3%	9%	18%	31%	41%
Ogółem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Liczebność	2012	1143	869	326	578	442	491	176

		Czy w ciągu roku czytał(a) Pan/Pani książki?		Czy lubi Pan/Pani czytać książki?				
	Ogółem	Nie	Tak	Bardzo lubię czytać książki	Raczej lubię czytać książki	Ani lubię, ani nie lubię czytać książek	Raczej nie lubię czytać książek	Bardzo nie lubię czytać książek
Domownicy i członkowie najbliższej rodziny czytający książki	%	%	%	%	%	%	%	%
Wszyscy	8%	1%	18%	23%	13%	3%	1%	—
Większość	15%	8%	25%	30%	22%	12%	5%	5%
Niektórzy	44%	45%	43%	37%	46%	49%	47%	30%
Nikt	33%	47%	14%	11%	20%	36%	48%	65%
Ogółem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Liczebność	2012	1143	869	326	578	442	491	176

Źródło: Biblioteka Narodowa.

/// Społeczne wymiary gustu czytelniczego

Jak dowodził Pierre Bourdieu (2005), gust kulturowy i preferencje nie tylko są estetyczne, ale świadczą o różnicach społecznych i wzmacniają różnice klasowe. Pytanie brzmi, jak silne współcześnie są te powiązania między pozycją społeczną, różnicami statusowymi a wyborami i sądami estetycznymi. Liczne krytyczne odpowiedzi na teorię Bourdieu zostały zilustrowane empirycznymi odkryciami (Peterson, Kern 1996; Zavisca 2005; López-Sintas, Garcia Alavarez 2004), mówiącymi, że ekskluzywne, „snobistyczne” preferencje dla kultury wysokiej wśród osób o najwyższym statusie społecznym coraz częściej ustępują miejsca „wszystkożernemu” gustowi, który łączy preferencje dla kultury z różnych poziomów, w tym popularnej. Inne bada-

nia wskazują na przykład, że dobrze wykształceni wszystkożercy kulturowi wyróżniają się szerokim zakresem wiedzy i zainteresowań kulturowych (Prieur, Savage 2011; Van Eijck, Knulst 2005) oraz często przyjmują postawy bardzo selektywne i wykluczające w swoich specyficznych preferencjach (Warde, Wright, Gayo-Cal 2007). Wykształceni odbiorcy różnią się od mniej wykształconych *univores* stanowiskami oceniającymi kulturę popularną (Holt 1997; Jarness 2017). Obserwowane są także specyficzne sposoby odbioru określonych gatunków kultury popularnej (Friedman, Kuipers 2013).

Według niektórych wyników badań wszystkożerność nie jest typowa dla grup o wyższym statusie w ogóle, ale raczej dla bardziej specyficznej kategorii osób awansujących z niższych szczebli drabiny społecznej (Jarness 2017). Kolejną obserwację przyniosły badania podłużne, które wykazały, że w ostatnich czasach eklektyczność wyborów kulturowych miała tendencję do zmniejszania się, a nie zwiększania, szczególnie wśród młodszych pokoleń. Sprzyjała temu ekspansja kultury popularnej, która zmarginalizowała preferencję dla tradycyjnej kultury wysokiej (Van Eijck, Knulst 2005; Wright 2011). Wpływ miała na to też mobilność społeczna, a socjalizacja do uczestnictwa w kulturze stała się bardziej permissywna. Natomiast wnioski z badań jakościowych, które zagłębiały się w rzeczywiste gusta i zainteresowania kulturowe ludzi, konstatują, że „kulturowy wszystkożerca” nie istnieje – pojęcie to obejmuje niejasno nakreślony zestaw ludzi o bardzo różnych wzorcach gustów, z których każdy jest wysoce selektywny (Warde, Wright, Gayo-Cal 2007; Hanquinet 2017).

W odniesieniu do gustów literackich należy odnotować zmiany w ocenie przez krytyków literackich literatury popularnej. Przykładowo w ostatnich dekadach gatunek thrillerów poprawił swoją pozycję na drabinie legitymizacji w ramach klasyfikacji gatunków literackich. Wskaźnikiem zmieniającego się prestiżu form kultury i sztuki może być także wzrost przestrzeni przyznawanej literaturze popularnej przez media, w programach nauczania czy w polityce artystycznej (Jarness 2017).

Na zróżnicowanie gustów estetycznych, zwłaszcza literackich, nakładają się różnice wynikające z płci (Radway 1991; Modleski 2007), często specyficzne oczekiwania kulturowe związane z socjalizacją do odbioru tekstów kultury (Zasacka 2020: 50–57; Scholes 2018) czy poziomem i charakterem zdobywanego przez kobiety wykształcenia. Oznacza to, że przestrzeń społeczna jest uwarunkowana płcią, przy czym niektóre warstwy społeczne i profesje (między innymi nauczycielki, bibliotekarki) są bardziej zdominowane przez kobiety niż inne, co niesie powiązanie pozycji społecznych z pewnymi praktykami stylu życia.

/// Wybory estetyczne polskich czytelników

Poszukując społecznych dystynkcji wyborów estetycznych Polaków, proponuję przyjrzeć się społeczno-demograficznemu zróżnicowaniu publiczności czytelniczych pięciu najpoczytniejszych typów książek, które należą do spontanicznych wyborów lekturowych¹. Są to trzy typy beletrystyki gatunkowej: literatura kryminalno-sensacyjna, obyczajowo-romansowa i literatura fantastyczna oraz dwa typy reprezentujące literaturę wysokoartystyczną: literaturę piękną dawną (prozę, poezję, dramat) powstałą przed 1918 rokiem oraz współczesną literaturę wysokoartystyczną opublikowaną po 1918.

Wieloletnie analizy wyborów lekturowych dowodzą, że Polacy najchętniej czytają literaturę gatunkową – kryminalno-sensacyjną i obyczajowo-romansową (Dawidowicz-Chymkowska, Michalak 2015; Zasacka, Chymkowski 2024: 35–37). Oba gatunki literackie są bogato reprezentowane na rynku książki: wydawani są zagraniczni autorzy światowych bestsellerów, rodzimi debiutanci zdobywający poczytność, kolejne powieści już znanych polskich i obcych pisarzy, a także wznowienia klasyki. Taka sytuacja jest widoczna od 2010 roku, kiedy to jedynym autorem literatury dawnej, którego dzieła miały masowy zasięg, był Henryk Sienkiewicz. Wyjątkiem była większa popularność twórczości Olgi Tokarczuk, autorki przypisywanej do współczesnej literatury artystycznej w roku, w którym otrzymała Literacką Nagrodę Nobla (Zasacka, Chymkowski 2022). Wcześniej, w latach 90., zbiór najpoczytniejszych książek był bardziej zróżnicowany, przede wszystkim należało do niego więcej utworów z kanonu lektur szkoły średniej (autorstwa Henryka Sienkiewicza, Adama Mickiewicza, Stefana Żeromskiego, Elizy Orzeszkowej) oraz romanse wydawane jako harlequiny, publikacje biograficzne (na przykład *Przerwana dekada* Edwarda Gierka) i bardzo wówczas poczytne powieści sensacyjne Roberta Ludluma, Fredericka Forsytha i Kena Folleta czy kryminalne Joanny Chmielewskiej (Straus, Wolff 1996: 28–40; 1998: 57–72; 2000: 52–61).

Współcześnie literatura kryminalna czytana jest masowo i łączy najszersze grono odbiorców z różnych światów społecznych, zarówno czytelników, jak i czytelniczek. Jedynie najmłodsi nastoletni czytelnicy, do których kierowana jest bogata oferta literatury *Young Adult*, znacznie rzadziej sięgają po tego typu prozę. Publiczność czytelnicza takiej literatury nie ma

¹ W ogólnopolskim badaniu czytelnictwa w Polsce corocznie od 2012 roku respondenci odpowiadają na pytanie o charakterze otwartym. Odpowiedzi respondentów dotyczące tytułów i autorów książek są kodowane „metodą sędziów kompetentnych”. Podstawowe kryterium klasyfikacji ma charakter tematyczno-gatunkowy. Por. Zasacka, Chymkowski 2024: 34; Zasacka 2020: 133–134.

społecznej dystynkcji: 34% osób mających wykształcenie zasadnicze zawodowe zadeklarowało w 2023 roku czytanie takiej beletrystyki i był to dla nich najważniejszy wybór; analogicznie był to najczęstszy wybór czytelnicy dla osób z wyższym wykształceniem – co trzeci taki czytelnik przeczytał w 2023 roku co najmniej jedną powieść kryminalną. Wśród najliczniej, w ciągu ostatniej dekady, czytanych książek przez Polaków dominują właśnie powieści kryminalne i sensacyjne oraz thrillery psychologiczne (Zasacka, Chymkowski 2024: 33–75). Obowiązuje w nich podstawowy schemat fabularny rozgrywający się wokół rozwiązywania zagadki popełnionej zbrodni. W tego typu beletrystyce da się jednak wyróżnić wiele odmian gatunkowych – coraz popularniejsze są wspomniane przed chwilą thrillery psychologiczne i kryminały typu *noir*. Na szczycie list najpoczytniejszych autorów od kilku lat utrzymuje się ta sama trójka: Remigiusz Mróz, następnie Katarzyna Bonda i Harlan Coben, dalej plasują się Agatha Christie i Paula Hawkins. Kryminały i powieści sensacyjne najczęściej wybierają przy tym osoby lubiące czytać, a więc te, które „czytają dla przyjemności”.

Drugi najliczniej czytany typ książek to beletrystyka obyczajowo-romansowa, skierowana do kobiet, często również pisana przez kobiety i przedstawiająca historię z perspektywy protagonistki. W efekcie jest ona czytana przez kobiety wszystkich generacji i mające różne poziomy wykształcenia i profesje, najczęściej jednak przez czytelniczki mające wyższe wykształcenie. Obowiązujący schemat fabularny tego typu beletrystyki obejmuje melodramat – relacje romantyczne między nim a nią w różnych scenografiach, także historycznych, i paletę barw emocji od pastelowych po czarne odcienie przemocy seksualnej. Wyróżnione grupy powieści odpowiadają także na określone wyobrażenia czytelnicze związane z konkretnymi wzorami fabularnymi, cechami bohaterów literackich etc. (Radway 1991; Modleski 2007). Najmłodsze czytelniczki coraz częściej gustują w powieściach mających swoje prototypy w serwisie czytelniczym Wattpad oraz takie, które są rekomendowane przez media społecznościowe i platformy typu TikTok (#BookTok). To książki spełniające wąskie, wyraźnie określone oczekiwania czytelnicze, odpowiadające jednoznacznym schematom narracyjnym, często w klimacie *noir*: typu *love–hate*, romans mafijny, romans erotyczny etc. Należy podkreślić znaczenie obiegu takich powieści w kręgach towarzyskich, przede wszystkim dzięki pożyczeniom od przyjaciółek i znajomych. Czytelniczki współczesnej literatury obyczajowej, zwłaszcza te najmłodsze, są przy tym aktywne w komunikacji internetowej i korzystają z informacji o książkach w sieci (Zasacka, Chymkowski 2024: 48–49).

Trzeci typ to literatura fantastyczna z bogatym wachlarzem jej pododmian: od najliczniej czytanych horrorów (Stephen King), przez *fantasy* (stale poczytni J.R.R. Tolkien, Andrzej Sapkowski), *urban fantasy*, *science fiction*, horror nadnaturalny, *fantasy science fiction*, powieści postapokaliptyczne, dystopijne thrillery, klasykę gatunku magii i miecza, baśnie futurystyczne, po romanse paranormalne etc. Publiczność czytelnicza fantastyki to częściej najmlodsze generacje odbiorców – poziom wykształcenia przestał być jej dystynkcją, natomiast płęć tak: w 2023 roku do tej kategorii trafiło dwukrotnie więcej mężczyzn niż kobiet. Czytelnicy tej literatury najchętniej ją kupowali, ale warto podkreślić, że następnym sposobem pozyskiwania były pożyczania od kolegów i przyjaciół. Istotnym źródłem informacji o literaturze fantastycznej są media społecznościowe i strony internetowe poświęcone tej tematyce.

Literatura wysokoartystyczna współczesna w przyjętym w zastosowanych analizach wyborów czytelniczych ujęciu to twórczość literacka wymykająca się ograniczeniom i oczekiwaniom stawianym prozie gatunkowej, unikająca schematów fabularnych, banalizacji języka, podtrzymująca oryginalność artystyczną – formalną i tematyczną, zdobywająca uznanie krytyków. W 2023 roku 12% czytelników sięgnęło po co najmniej jedną książkę zakwalifikowaną do takiego typu (Zasacka, Chymkowski 2024: 54–57). Wśród czytelników współczesnej literatury artystycznej odnotowano równowagę frekwencji kobiet i mężczyzn, liczniejsze są za to starsze pokolenia (osoby powyżej 60. roku życia) oraz czytelnicy z wyższym wykształceniem. Książki tego typu krążą w kręgach towarzyskich i rodzinnych, a ich społeczny obieg zależy od obecności takiej literatury w świecie społecznym czytelnika. Twórczość Olgi Tokarczuk (zwłaszcza w roku, w którym otrzymała Literacką Nagrodę Nobla) to jedyna kwalifikowana do wysokoartystycznej beletrystyki, która swoim zasięgiem czytelniczym potrafiła dorównać powieściom gatunkowym lub dziełom Henryka Sienkiewicza.

Sytuacja komunikacji czytelniczej najmocniej różnicuje odbiór literatury pięknej dawnej, wydanej przed 1918 rokiem. Lokuje się ona bowiem na marginesie zainteresowań czytelniczych dorosłych Polaków. Jeśli pominiemy uczniów, tylko 5% czytelników w wieku 18–70 lat wybrało literaturę dawną. Wyróżnili się jedynie najstarsi czytelnicy, w wieku powyżej 70 lat – 15% osób w takim wieku wskazało na ten typ książek w swoich wyborach. Literatura dawna czytana jest przede wszystkim jako lektura szkolna: aż 38% uczniów zadeklarowało lekturę utworów należących do kanonu szkoły średniej i ostatnich lat szkoły podstawowej. Wymieniano przede wszystkim prozę Henryka Sienkiewicza, następnie Bolesława Prusa, Stefana Żeromskiego i twórczość Adama Mickiewicza. Spontaniczni

czytelnicy klasyki i literatury dawnej najczęściej znaleźli ją w domowej bibliotece i dzięki rodzinnej rekomendacji. Społeczny obieg tego typu literatury, jeśli nie jest czytana z polecenia nauczyciela w ramach nauki szkolnej, często ma początek właśnie w kręgu rodzinnym.

/// Czytelnicy zaangażowani estetycznie

Podjmując kwestię społecznego zróżnicowania gustów czytelniczych, dodatkowej analizie poddano wyniki badania społecznego zasięgu książki zrealizowanego w listopadzie 2023 roku. W celu obserwacji społecznych dystynkcji preferencji lekturowych wyodrębniono kategorię czytelników „zaangażowanych estetycznie”. Należą do niej osoby, które zadeklarowały, że w badanym roku przeczytały co najmniej dwie książki. Następnie z tej grupy wyodrębniono czytelników deklarujących lekturę dwóch pozycji zakwalifikowanych w procesie kodowania wyborów czytelniczych do jednego typu. Procedura ta pozwoliła przyrzeć się bliżej publiczności czytelniczej określonej literatury – osobom, które co najmniej dwukrotnie sięgnęły po podobne estetycznie i spełniające zbliżone oczekiwania czytelnicze lektury. Nie są to przypadkowi czytelnicy, lecz ci, którzy już trwają przy swoich preferencjach i poszukują książek o szczególnym charakterze.

I tak 48% osób deklarujących czytanie książek w ciągu ostatnich 12 miesięcy przeczytało co najmniej dwie książki, a w tej grupie 68% wskazało przeczytanie co najmniej dwóch książek jednego typu. Tabela 2 pokazuje, jak często i jakiego typu książki były co najmniej dwukrotnie wybierane przez czytelników, oraz ilustruje, jak takie wybory różnicuje płeć i wykształcenie badanych.

Literatura gatunkowa kryminalno-sensacyjna i romansowo-obyczajowa, najchętniej i najliczniej czytane w Polsce, mają także największą publiczność czytelniczą o ujednoliconych preferencjach. Wśród czytelników dokonujących wyborów jednorodnych estetycznie przeważają więc czytelnicy popularnej literatury gatunkowej. To właśnie *univormism* jest dostrzegalny u odbiorców powieści kryminalnych i literatury obyczajowo-romansowej.

Wśród wszystkich czytelników było aż 34% takich, którzy deklarowali przeczytanie co najmniej jednej powieści kryminalnej, następnie 16% czytelników zaangażowanych estetycznie czytało dwie i więcej powieści z tego gatunku. Wybór beletrystyki tego typu to wspólna preferencja osób z różnych światów społecznych i z różnymi kapitałami edukacyjnymi; podobnie często byli wśród nich obecni czytelnicy z wykształceniem zasadniczym zawodowym i akademickim, choć nieco liczniejsze kobiety (zob. tabela 2).

Jak widać, pierwszym progiem społeczno-kulturowej selekcji jest decyzja o podjęciu lektury książkowej, której dokonują najczęściej osoby z najwyższym kapitałem edukacyjnym. Przy kolejnych wyborach na znaczeniu zyskują indywidualne preferencje i drogi zdobywania lekturowego doświadczenia (Lahire 2008).

Tabela 2. Płeć i wykształcenie czytelników co najmniej dwóch książek i współwystępujących co najmniej dwukrotnie typów tych książek (badanie z 2023 roku, N = 592)

	Ogółem	Płeć		Wykształcenie			
Typy czytanych książek		Mężczyźni	Kobiety	Podstawowe lub gimnazjalne	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Wyższe
Współwystępowanie typów książek u jednego czytelnika – co najmniej dwie książki	%	%	%	%	%	%	%
Literatura obyczajowa, romanse, powieść erotyczna	10%	1%	16%	11%	10%	8%	13%
Literatura kryminalna, sensacyjna, thriller,	16%	12%	19%	9%	16%	17%	19%
Beletrystyka obyczajowa w historycznym kontekście, powieść historyczna	3%	1%	4%	2%	3%	2%	4%

	Ogółem	Płeć		Wykształcenie			
Fantastyka dla dorosłego czytelnika	7%	14%	3%	5%	14%	6%	7%
Literatura piękna artystyczna po 1918 roku	4%	4%	4%	10%	1%	3%	4%
Literatura piękna dawna, sprzed 1918 roku	3%	5%	2%	12%	1%	2%	1%
Poradniki	7%	8%	7%	10%	5%	7%	8%
<i>Non-fiction</i> : biografie, wspomnienia, publicystyka, historia XX wieku	7%	10%	6%	2%	13%	9%	4%
<i>Non-fiction</i> : reportaż, literatura faktu, literatura podróżnicza	3%	4%	2%	–	3%	4%	2%
Literatura dla dzieci, bajki, wiersze, książki obrazkowe	2%	1%	3%	–	2%	3%	3%
Publikacje naukowe, podręczniki akademickie, szkolne	3%	5%	2%	2%	–	3%	4%
Publikacje religijne	2%	1%	2%	1%	6%	1%	–

	Ogółem	Płeć		Wykształcenie			
Beletrystyka dla młodzieży – obyczajowa, przygodowa	1%	1%	1%	4%	0%	1%	1%
Fantastyka dla młodzieży	3%	2%	3%	5%	1%	2%	4%
Kanon lektur szkolnych ze szkoły podstawowej	2%	1%	2%	6%	–	1%	1%
Brak informacji potrzebnych do nadania kategorii	2%	2%	2%	3%	1%	2%	2%
Wymienione co najmniej dwie książki, ale każda innego typu	32%	31%	32%	28%	32%	33%	32%
Ogółem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Liczebność	592	218	374	80	92	214	203

Źródło: Biblioteka Narodowa.

W populacji estetycznie zaangażowanych czytelników beletrystyki obyczajowo-romansowej obecne są przede wszystkim kobiety, o różnym kapitale edukacyjnym, jednak częściej mające wyższe wykształcenie, ale za to z różnych pokoleń (zob. tabela 2). Kobiecą publiczność czytelniczą literatury obyczajowo-romansowej różnicuje wiek, który z kolei ma wpływ na wybór pododmiany gatunkowej, to znaczy w ramach tego samego schematu narracyjnego innych rozwiązań scenograficznych, profili bohaterów i odcieni opisywanych emocji (Zasacka, Chymkowski 2024: 44–53).

Markerem literatury *highbrow* jest współczesna literatura artystyczna, czytana przede wszystkim spontanicznie (poza uczniami sięgającymi po utwory z kanonu szkoły średniej), w odróżnieniu od literatury dawnej

powstałej przed 1918 rokiem, która najczęściej czytana jest w ramach obowiązków edukacyjnych jako lektura szkolna. Zaledwie 4% czytelników estetycznie zaangażowanych wybrało jednak współczesną twórczość artystyczną. W tej grupie, pomijając uczniów, obecny jest 1% osób mających wykształcenie zasadnicze zawodowe i 4% wyższe. Czytelnicy estetycznie zaangażowani w lekturę współczesnej literatury artystycznej są nieliczną populacją, w której przeważają osoby o najwyższym kapitale edukacyjnym.

W okolicznościach, kiedy nieliczna jest publiczność czytelnicza współczesnej literatury artystycznej, która może być markerem wyższych kompetencji estetycznych i gustu nastawionego na literaturę ambitną, wymykającą się przewidywalnym oczekiwaniom czytelniczym, pytanie o wszechkożerność polskich czytelników traci niestety swoją podstawę.

/// Wnioski

Czytanie rekreacyjne nie zabiera Polakom zbyt dużo wolnego czasu. Polskich czytelników wyróżnia niska intensywność czytania mierzona deklarowaną liczbą czytanych książek w ciągu roku (por. *The State of the Nation's Adult Reading* 2024). Zaledwie 7% czytelników przyznaje się, że we wskazanym czasie przeczytało minimum siedem woluminów. Polska „klasa czytająca” to wąska, dosyć homogeniczna grupa. Analizy wyników ogólnopolskich badań czytelnictwa dowodzą, że obecności czytania książek w stylu życia sprzyja wysoki kapitał kulturowy mierzony poziomem wykształcenia. Na te społeczno-demograficzne uwarunkowania nakładają się indywidualne biografie czytelnicze i obecność praktyk czytelniczych w kręgach towarzyskich i rodzinnych.

Aby analizować zróżnicowanie bądź jednorodność gustów i ich związki z pozycją społeczną, należy szukać czytelników, którzy dużo czytają, a tacy niestety tworzą niewielką populację w wypadku ogólnopolskich sondaży realizowanych na próbach reprezentujących całe społeczeństwo. Wolna lektura, jako czytanie „rekreacyjne” sterowane motywacją wewnętrzną i antycypujące satysfakcję, oznacza dla polskiej publiczności czytelniczej wybór literatury gatunkowej. Czytanie dla przyjemności ma swoich pasjonatów, stanowią oni jednak stosunkowo nieliczną grupę, mimo że najczęściej wybierają literaturę popularną. Szczególnie poczytna jest literatura sensacyjno-kryminalna i jest to pierwszy wspólny wybór – sięgają po nią czytelnicy z różnymi kompetencjami i z różnych pokoleń. W drugiej kolejności pod względem popularności znajdują się powieści

obyczajowo-romansowe i erotyczne. Beletrystyka należąca do tych dwóch typów buduje spontaniczny kanon czytelniczy, z którym konkuruje jedynie trylogia Henryka Sienkiewicza, czytana przez polskich czytelników również po ukończeniu szkoły.

Patrząc na charakter wyborów czytelniczych, należałoby uznać, że wolna lektura oznacza najczęściej sposób czytania regulowany zasadą przyjemności płynącej z lektury dostarczającej rozrywki, zabawy czy gry z tekstem polegającej na rozwiązywaniu zagadki kryminalnej albo śledzenia historii romansu z przeszkodami.

Do publiczności czytelniczej literatury trudniejszej artystycznie, zarówno językowo, jak i kompozycyjnie, należy co dziesiąty czytelnik, a tylko 4% czyta ją w sposób zaangażowany estetycznie. Dystynkcję stanowi tu wyższe wykształcenie, ale pleć już nie. Poszukiwanie satysfakcji czytelniczej w lekturze literatury bardziej złożonej, stosującej nieprzewidywalne strategie narracyjne i nowatorskie rozwiązania fabularne, które mogą zaskoczyć odbiorcę, zmusić do refleksji, a nawet wyrwać z oczywistych skojarzeń (Felski 2016), wymaga przy tym większych kompetencji czytelniczych, które daje dłuższa edukacja i bogata biografia czytelnicza.

W kształtowaniu gustów czytelniczych na plan pierwszy wysuwa się znaczenie relacji osobistych lub wspieranych mediami społecznościowymi. To społeczne początki uruchamiające łańcuch obiegu książki sprzyjają przekazywaniu rekomendacji, opinii i ocen, pożyczaniu lektur, dawaniu książkowych prezentów, które z kolei mają wpływ na to, co czytamy. Dodatkowym wzmocnieniem społecznego wymiaru czytania są społeczności czytelnicze powstające na serwisach czytelniczych skorelowanych z platformami typu TikTok (#BookTok) czy YouTube (BookTube) (Merga 2021; Pianzola, Rebora, Lauer 2020). Jednak efekt społecznej strony czytania powoduje, że czytający pozostają w swoich „bańkach” – w kręgach towarzyskich rozprzestrzeniających zainteresowanie książkami; obok są nieczyelnicy, poruszający się w kręgach, gdzie czytanie jest nieobecne.

Widoczne są natomiast zmiany pokoleniowe wśród czytelników i coraz szersze otwarcie na kulturę popularną. To efekt przemian, jakie następują w ofercie i produkcji kulturalnej wpływającej na gusta odbiorców, zwłaszcza najmłodszych generacji. Z jednej strony sytuują się procesy globalizacji w obiegu tekstów kultury i remediacji, z drugiej pojawiają się coraz większe możliwości kreowania indywidualnego profilu czytelnika przez wyszukiwanie w sieci książek i informacji o nich według własnych zainteresowań. W polskich warunkach pokolenie najmocniej przywiązane do ambitniejszej literatury niosącej estetyczne wyzwania to czytelnicy starsi. Są to

niekorzystne rokowania na przyszłość dla odbiorców literatury artystycznej. Widoczny jest bowiem spadek po ukończeniu edukacji (szkolnej bądź akademickiej) zainteresowania współczesną literaturą wysokoartystyczną. W spontanicznym czytaniu na polskim polu uczestnictwa w kulturze preferencja literatury popularnej bezsprzecznie wygrywa.

Bibliografia:

/// Alexander J., Smith P. 2003. *The strong program in cultural sociology: Elements of a structural hermeneutics*, [w:] *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*, red. J. Alexander, Oxford University Press, s. 11–26.

/// Ankudowicz J. 1982. *Publiczność literacka – publiczność czytająca (kilka uwag o badaniach czytelnictwa)*, [w:] *Publiczność literacka*, red. S. Żółkiewski, M. Hopfinger, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 105–120.

/// Asplund S.B., Egeland B.L., Olin-Scheller Ch. 2024. *Sharing is caring: Young people's narratives about Booktok and volitional reading*, „Language and Education”, nr 38(4), s. 635–651, <https://doi.org/10.1080/09500782.2024.2324947>.

/// Atkinson W. 2016. *The structure of literary taste: Class, gender and reading in the UK*, „Cultural Sociology”, nr 10(2), s. 247–266.

/// Bauman Z. 2006. *Phytna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie.

/// Bourdieu P. 2005. *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądszenia*, tłum. P. Bilos, Wydawnictwo Naukowe Scholar.

/// Burton D., Hamilton M., Ivanič R., red. 1999. *Situated Literacies: Reading and Writing in Context*, Routledge.

/// Carroll N. 2004. *Filozofia horroru albo paradoksy uczuć*, tłum. M. Przyłipiak, słowo/obraz terytoria.

/// Chymkowski R., Zasacka Z. 2021. *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku*, Biblioteka Narodowa, <https://bn.org.pl/download/document/1621420376.pdf>.

/// Csíkszentmihályi M. 2005. *Przepłyn*, tłum. M. Wajda-Kacmajor, Moderator.

/// Dawidowicz-Chymkowska O., Michalak D. 2015. *Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku: transmisja kultury pisma*, Biblioteka Narodowa.

/// De Certeau M. 2008. *Wynaleźć codzienność*, tłum. K. Thiel-Jańczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

/// Di Maggio P. 1992. *Social structure institutions and cultural goods: The case of the United States*, [w:] *Social Theory for a Changing Society*, red. P. Bourdieu, J.S. Coleman, Z. Walaszek, Routledge–Taylor and Francis Group, s. 133–165.

/// Dumazedier J. 1974. *Sociology of Leisure*, Elsevier.

/// Felski R. 2016. *Literatura w użyciu*, tłum. J. Borkowska i in., Wydawnictwo PSP.

/// Fiske J. 1989. *Understanding Popular Culture*, Routledge.

/// Friedman S., Kuipers G. 2013. *The divisive power of humour: Comedy, taste and symbolic boundaries*, „Cultural Sociology”, nr 7(2), s. 179–195.

/// Gans H.J. 2008. *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste*, Basic Books.

/// Gerrig R.J. 1998. *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*, Westview Press.

/// Griswold W. 2007. *Regionalism and the Reading Class*, University of Chicago Press.

/// Griswold W., Lenaghan E., Naffziger M. 2011. *Readers as audiences*, [w:] *The Handbook of Media Audiences*, red. V. Nightingale, Blackwell Publishing, s. 19–40.

/// Griswold W., McDonnell T., Wright N. 2005. *Reading and the reading class in the twenty-first century*, „Annual Review of Sociology”, nr 31, s. 127–141, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122312>.

/// Hanquinet L. 2017. *Exploring dissonance and omnivorousness: Another look into the rise of eclecticism*, „Cultural Sociology”, nr 11(2), s. 165–187.

/// Holt D.B. 1997. *Distinction in America? Recovering Bourdieu's theory of tastes from its critics*, „Poetics”, nr 25(2–3), s. 93–120.

/// Ivey G., Johnston P.H. 2013. *Engagement with young adult literature: Outcomes and processes*, „Reading Research Quarterly”, nr 48(3), s. 255–275.

/// Jarness V. 2017. *Cultural vs economic capital: Symbolic boundaries within the middle class*, „Sociology”, nr 51(2), s. 357–373.

/// Koopman E., Hakemulder F. 2015. *Effects of literature on empathy and self-reflection: A theoretical-empirical framework*, „Journal of Literary Theory”, nr 9(1), s. 79–111.

/// Lahire B. 2008. *The individual and the mixing of genres: Cultural dissonance and self-distinction*, „Poetics”, nr 36(2–3), s. 166–188.

/// Logan S., Johnston R.S. 2009. *Gender differences in reading ability and attitudes: Examining where these differences lie*, „Journal of Research in Reading”, nr 32(2), s. 199–214.

/// Long E. 2012. *O społecznej naturze czytania*, tłum. M. Maryl, „Teksty Drugie”, nr 6(138), s. 136–166.

/// López-Sintas J., García Alavarez E. 2004. *Omnivore versus univore consumption and its symbolic properties: Evidence from Spaniards' performing arts attendance*, „Poetics”, nr 32(6), s. 463–484.

/// Martens M., Balling G., Higgason K.A. 2022. *#BookTokMadeMeRead It: Young adult reading communities across an international, sociotechnical landscape*, „Information nad Learning Sciences”, nr 123(11/12), s. 705–722, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ils-07-2022-0086/full/html>, dostęp: 20.09.2024.

/// Martuszevska A. 2008. *Radosne gry. O grach/zabawach literackich*, słowo/obraz terytoria.

/// Merga M.K. 2014. *Peer group and friend influences on the social acceptability of adolescent book reading*, „Journal of Adolescent & Adult Literacy”, nr 57(6), s. 483–491.

/// Merga M.K. 2021. *How can Booktok on TikTok inform readers' advisory services for young people?*, „Library and Information Science Research”, nr 43(2), art. 101091, <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2021.101091>.

/// Mizerkiewicz T. 2024. *Czytanie postkrytyczne. Teorie i praktyki literaturoznawcze po konstruktywizmie*, Wydawnictwo Naukowe UAM.

/// Miall D.S. 2006. *Literary Reading: Empirical and Theoretical Studies*, Peter Lang.

/// Modleski T. 2007. *Loving with a Vengeance: Mass-Produced Fantasies for Women*, Routledge.

/// Mroczkowska D. 2020. *Zrozumieć czas wolny. Przeobrażenia, tożsamość, doświadczenie*, Wydawnictwo Naukowe UAM.

/// Nell V. 1988. *Lost in a Book: The Psychology of Reading for Pleasure*, Yale University Press.

/// Olave M.A.Th. 2020. *Book love: A cultural sociological interpretation of the attachment to books*, „Poetics”, nr 81, s. 1–11.

/// Peterson R.A., Kern R.M. 1996. *Changing highbrow taste: From snob to omnivore*, „American Sociological Review”, nr 61(5), s. 900–907.

/// Pianzola F., Rebora S., Lauer G. 2020. *Wattpad as a resource for literary studies: Quantitative and qualitative examples of the importance of digital social reading and readers' comments in the margins*, „PLoS ONE”, nr 15(1), s. 1–48, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0226708>.

/// Prieur A., Savage M. 2011. *Updating cultural capital theory: A discussion based on studies in Denmark and in Britain*, „Poetics”, nr 36(6), s. 566–580.

/// Radway J.A. 1991. *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature*, The University of North Carolina Press.

/// Ramos M.R., Li D., Bennett M.R., Mogra U., Massey D.S., Miles Hewstone M. 2024. *Variety is the spice of life: Diverse social networks are associated with social cohesion and well-being*, „Psychological Science”, nr 35(6), s. 665–680.

/// Rojek Ch. 1995. *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory*, Sage.

/// Rojek Ch. 2005. *Leisure Theory: Principles and Practice*, Palgrave Macmillan.

/// Rosenblatt L.M. 1994. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work, with a New Preface and Epilogue*, SIU Press.

/// Scholes L. 2018. *Boys, Masculinities and Reading: Gender Identity and Literacy as Social Practice*, Routledge.

/// Simmel G. 2005. *Socjologia*, tłum. M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN.

/// Smagorinsky P. 2001. *If meaning is constructed, what is it made from? Toward a cultural theory of reading*, „Review of Educational Research”, nr 71(1), s. 133–169, <http://www.jstor.org/stable/3516069>, dostęp: 20.09.2024.

/// *The State of the Nation's Adult Reading*. 2024. *The State of the Nation's Adult Reading: 2024 Report*, The Reading Agency, <https://readingagency.org.uk/adult-reading-research-report-2024/>, dostęp: 20.09.2024.

/// Straus G., Wolff K. 1996. *Czytanie i kupowanie książek w Polsce w 1994 r.*, Biblioteka Narodowa.

/// Straus G., Wolff K. 1998. *Zainteresowanie książką w społeczeństwie polskim w 1996 r.*, Biblioteka Narodowa.

/// Straus G., Wolff K. 2000. *Czytać, nie czytać... Kupować, nie kupować...*, Biblioteka Narodowa.

/// Sztompka P. 2008. *Życie codzienne – temat najnowszej socjologii*, [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Znak, s. 15–52.

/// Tarkowska E. 2001. *Czas społeczny a czas wolny: koncepcje i współczesne przemiany*, [w:] *Kobieta i kultura czasu wolnego*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Wydawnictwo DiG, s. 17–33.

/// Van Eijck K., Knulst W. 2005. *No more need for snobbism: Highbrow cultural participation in a taste democracy*, „European Sociological Review”, nr 21(5), s. 513–528.

/// Warde A., Wright D., Gayo-Cal M. 2007. *Understanding cultural omnivorousness or the myth of the cultural omnivore*, „Cultural Sociology”, nr 1, s. 143–164.

/// Wentzel K.R., Wigfield A. 1998. *Academic and social motivational influences on students' academic performance*, „Educational Psychology Review”, nr 10, s. 155–173.

/// Wnuk-Lipiński E. 1981. *Budżet czasu – struktura społeczna – polityka społeczna*, Wydawnictwo IFiS PAN.

/// Wright D. 2011. *Making tastes for everything: Omnivorousness and cultural abundance*, „Journal for Cultural Research”, nr 15(4), s. 355–371.

/// Zasacka Z. 2008. *Zagubieni w lekturze – czas wykorzystany czy stracony*, [w:] *„Czas ukoł nas?": jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 239–249.

/// Zasacka Z. 2020. *Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, nr 51, s. 11–242.

/// Zasacka Z., Chymkowski R. 2022. *Stan czytelnictwa książek w Polsce w drugim roku pandemii (2021–2022)*, Biblioteka Narodowa, <https://www.bn.org.pl/download/document/1656416398.pdf>, dostęp: 20.09.2024.

/// Zasacka Z., Chymkowski R. 2023. *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku*, Biblioteka Narodowa, <https://www.bn.org.pl/download/document/1688127220.pdf>, dostęp: 20.09.2024.

/// Zasacka Z., Chymkowski R. 2024. *Stan czytelnictwa w Polsce w 2023 roku*, Biblioteka Narodowa, <https://www.bn.org.pl/download/document/1717404995.pdf>, dostęp: 20.09.2024.

/// Zavisca J. 2005. *The status of cultural omnivorism: A case study of reading in Russia*, „Social Forces”, nr 84(2), s. 1233–55.

/// Zunchine L. 2006. *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*, The Ohio State University Pres.

/// Żółkiewski S. 1973. *Kultura literacka 1918–1932*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

/// Abstrakt

W artykule podjęta została kwestia społecznych wymiarów praktyk i estetycznych wyborów czytelniczych w Polsce. Uwaga jest skupiona na wolnej lekturze, czyli czytaniu książek, które podlega spontanicznemu wyborowi czytelnika i umiejętności odnalezienia satysfakcji. W prezentowanych analizach wykorzystano wybrane wyniki ogólnopolskich badań społecznego zasięgu książki realizowanych w Bibliotece Narodowej od początku lat 90. XX wieku, a od 2012 roku corocznie, które pozwalają śledzić ciągłość i zmiany w preferencjach lekturowych Polaków, w tym społeczno-demograficzne uwarunkowania wyboru czytania książek jako atrakcyjnej formy spędzania czasu wolnego. Systematyczne czytanie książek (minimum siedem woluminów w ciągu roku) to hobby tylko niektórych osób wyróżniających się najwyższym kapitałem kulturowym. W tekście ukazano, na ile wśród czytelników obecni są „kulturowi wszystkożercy”, preferujący gatunki literackie z różnych poziomów estetycznych. W tym celu analizie poddano spontaniczne wybory czytelnicze oraz wyodrębniono kategorię czytelników estetycznie zaangażowanych, to znaczy czytających co najmniej dwie książki jednego typu. Badanie wskazało na literaturę gatun-

kową: kryminalno-sensacyjną i obyczajowo-romansową jako najważniejszy i wspólny dla Polaków wybór lekturowy.

Słowa kluczowe:

czas wolny, czytanie rekreacyjne, czytanie literackie, literatura popularna, rezonans czytelniczy

/// Abstract

The Social Life of Reading: The Social Distinction of Leisure Reading

This article discusses the social dimensions of reading practices and aesthetic choices in Poland. Attention is focused on leisure reading – reading books on the basis of the reader’s spontaneous choice and ability to find satisfaction from this pastime. A nationwide survey on the social readership of books, which has been conducted by the National Library since the early 1990s, and annually since 2012, allows us to track continuity and changes in the reading preferences of Poles, including the socio-demographic determinants of the choice of reading as an attractive form of spending leisure time. In Poland, the systematic reading of books (i.e., a minimum of seven per year) is a leisure hobby pursued only by people distinguished by the highest cultural capital. The article shows to what extent there are “cultural omnivores” among the readers, preferring literary genres from various aesthetic levels. Spontaneous reading choices were analysed and a category of aesthetically engaged readers, that is, readers reading at least two books of the same type, was distinguished. The analysis pointed to genre literature – crime, thriller, and romance novels – as the most important and common reading choice for Poles.

Keywords:

leisure time, leisure reading, literary reading, popular literature, reader response

/// Zofia Zasacka – zajmuje się socjologią literatury, socjologią młodzieży i edukacji oraz socjologią dzieciństwa, w Bibliotece Narodowej prowadzi badania praktyk i postaw czytelniczych, rezonansu czytelniczego w różnych środowiskach społecznych, szczególnie wśród dzieci i młodzieży. Autorka między innymi następujących prac: *Czytelnicy i społeczne obiegi książek* („Studia de Cultura” 2023, nr 15(2), s. 7–24); *Czytelnicy zaangażowani na lekcji języka polskiego* („Polonistyka. Innowacje” 2022, nr 15, s. 103–116); *Stan*

czytelnictwa w Polsce w 2023 roku (2024, wraz z Romanem Chymkowskim i Izabelą Koryś); *Książki i literatura w przedszkolach – początki socjalizacji do czytania* („Rocznik Biblioteki Narodowej” 2021, nr 52); *Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017* („Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, nr 51, s. 11–242); *Playing and reading together: The beginnings of literary socialization* (w: *Rulers of Literary Playgrounds*, red. J. Deszcz-Tryhubczak, I.B. Kalla, Routledge 2021, s. 191–204); *Czytelnictwo dzieci i młodzieży* (2014).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-5578>

E-mail: zofiazasacka@wp.pl